

Альона МАРШАЛА

## ДО ПИТАННЯ ПРО ШЛЯХОВИЙ ПАЛАЦ У ЧУГУЄВІ

Створення 1817 р. на території Слобідсько-Української губернії військового поселення кавалерії залишило яскравий відюток в архітектурних образах міст і слобід, перетворення яких на військове поселення супроводжувалося зведенням нових адміністративних, громадських та житлових будівель, деякі з них збереглися дотепер в містах і селищах сучасних Харківської та Луганської областей, зокрема в забудові міста Чугуїв. Дослідження численних архітектурних пам'яток міста, що було центром восьми округів Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії, дозволяє реконструювати різні аспекти функціонування військово-поселеної системи та дізнатися про особливості повсякденного життя, побуту військових поселенців, офіцерів і солдат поселених військ. Серед зразків цивільної та промислової архітектури Чугуєва особливо вирізняється шляховий палац, зведений для зупинок імператора та його пошту під час оглядів поселених кавалерійських військ, а також численних подорожей, маршрут яких пролягав через Чугуїв.

Будинок є унікальною пам'яткою доби військових поселень, оскільки знайомство з історією існування споруди дозволяє прослідкувати політику російського самодержавства по відношенню до військово-поселеної системи. Окрім того, винятковість шляхового палацу в Чугуєві зумовлена тим, що до сьогодні у російських та українських містах збереглася досить мала кількість подібних будівель, кожна з яких має власні архітектурні особливості та була зведена у певному історичному контексті, а через те відбиває різні сторінки історії Російської імперії.

Архітектурні пам'ятки періоду військових поселень, які збереглися дотепер в ансамблі Чугуєва, як і проблема функціонування військово-поселеної системи в цілому, привертають значну увагу з боку дослідників. Зокрема, Г. К. Лукомський [17] в контексті розгляду старовинних будівель, що залишилися в провінційних містах Російської імперії, називає деякі споруди Чугуєва,

що датуються першою половиною XIX ст. Архітектурним особливостям будівель доби військових поселень присвячена також стаття Б. А. Бондаренка [16]. Проте у зазначених працях автори лише побічно згадують споруду шляхового палацу. Стислий опис будинку міститься у роботі Г. Б. Андрусенка [14], однак у статті подані відомості лише про особливості розпланування та внутрішнього оздоблення палацу і не приділяється увага історії будівництва й існування споруди. Тому *мета статті* — на основі аналізу сучасного стану будинку шляхового палацу виявити особливості архітектурного вирішення споруди, а також розглянути історію будівництва й існування палацу.

Зведення шляхових палаців в Російській імперії як окремого виду дорожніх споруд, призначених для зупинки монарших осіб під час перебування поза столицею, упродовж XVIII ст. набуло значних масштабів: якщо шляхові палаці, побудовані під час численних подорожей Петра I, становили невеликі дерев'яні будівлі, що мали назву світлиць [18, с. 94], то зодчі при будівництві палаців для зупинок Катерини II рівнялися на взірці палацової архітектури Санкт-Петербургу і Москви [18, с. 95]. Так, 1782 р. імператрицею було підписано указ, відповідно до якого мало припинитися будівництво дерев'яних палаців, натомість подібні будівлі мали зводити лише кам'яними [11, с. 567].

Розвиток міст та розповсюдження в російській архітектурі ідей класицизму в першій чверті XIX ст. привело до значного перерозпланування населених пунктів. Зокрема центральне місце у містобудівній системі відводилось тепер ансамблю з громадських і палацових будівель [15, с. 166]. Такими центральними спорудами виступали будинки намісників, генерал-губернаторів і губернаторів, які цілком могли виступати місцем відпочинку імператора та його пошту, через що до початку XIX ст. будівництво шляхових палаців було припинено [18, с. 96]. Існуючі палаці в період правління Олександра I були перетворені на поштові будинки з готелями, оскільки утримання цих споруд як саме шляхових палаців визнавалося недоцільним з причини їх невикористовуваності [12, с. 865]. Таким чином, виключення складали лише палаці, зведені в округах військових поселень, призначені для зупинок Олександра I, а згодом і Миколи I, під час інспектування поселених військ.

Забудова військових поселень відбувалася відповідно до взірцевих проєктів, які визначали місцезосташування та призначення кожної споруди, кількість житлових будівель визначалася у відповідності до адміністративного статусу населених пунктів [13, с. 545–546]. Тому для приїзду імператора, графа О. А. Аракчеєва, інспектора поселених військ й узагалі військового начальства зводили окремі будинки. Наприклад, у м. Стара Русса Новгородської губернії, що виступало центром округів військового поселення 2-ї та 3-ї гренадерських дивізій, було зведено шляховий палац з флігелями та службами в стилі класи-



цизм [17, с. 146]. Будинки для зупинок імператора будували також у містах та селищах Новоросійського військового поселення кавалерії, зокрема у м. Вознесенськ — двоповерховий кам'яний шляховий палац зі службовими спорудами [1, с. 15], у с. Лиса Гора — палац із флігелем [1, с. 18], а також в інших населених пунктах, що були перетворені на військові поселення, проте переважна більшість з них не збереглася. Отже, будівництво шляхових палаців в провінційних містах та селищах було досить характерним явищем для архітектури Російської імперії, однак у першій половині XIX ст. ансамблі міських садиб перейняли основну функцію шляхового палацу як окремого виду дорожніх споруд: місце зупинки імператора та його пошту під час подорожей і будівництво палаців продовжилося здебільшого в округах військових поселень.

Один зі шляхових палаців періоду військових поселень зберігся дотепер в забудові Чугуєва і виступає пам'яткою історії місцевого значення [8]. Сьогодні в будівлі шляхового палацу розташовується один з відділів Художньо-меморіального музею ім. І. Ю. Репіна, постійна експозиція якого знайомить відвідувачів як з історією споруди, так і з державними діячами, що в ній зупинялися.

Шляховий палац у Чугуєві розташовується на схилі р. Сіверський Донець, ліворуч від будинку штабів військового поселення, та разом з іншими спорудами періоду військових поселень утворює ансамбль центральної площі міста. Роботи з будівництва шляхового палацу були розпочаті 1818 р. [10, с. 688] та тривали до 1820 р. Зокрема, О. Нікітенко, що зупинявся у Чугуєві в травні 1821 р., відзначав масштабні будівельні роботи, що охопили місто, але єдиною цілком побудованою спорудою називав лише шляховий палац [9, с. 138]. Таким чином, будинок палацу є однією з перших будівель, зведених у Чугуєві після перетворення його на військове поселення.

Будівництво шляхового палацу в Чугуєві поряд з іншими причинами було зумовлено, зокрема, приїздом до міста Олександра I з метою огляду поселених військ влітку 1820 р. Однак імператор, перебуваючи у місті протягом 29, 30 та 31 липня, зупинявся в будинку дивізійного командира [2, с. 623], що могло бути зумовлено не завершеними будівельними роботами у шляховому палаці або на прилеглий до споруди території. Проте, відвідуючи Чугуїв у вересні 1825 р., Олександр I із поштою зупинявся у будівлі палацу, що відзначав у своєму щоденнику баронет Я. В. Вілле [7, с. 71]. Слід зазначити, що будинок шляхового палацу виступав місцем зупинки також інших російських монархів. Так, Микола I неодноразово приїжджав до Чугуєва, що був центром Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії, задля інспектування та огляду поселених полків 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій, і цілком ймовірним є те, що місцем його зупинки був саме шляховий палац.

Досить цікавим є питання щодо особистості архітектора, який займався будівництвом шляхового палацу. Так, листування О. А. Аракчєєва, що обіймав посаду Головного над військовими поселеннями начальника, з командиром 2-ї уланської дивізії Г. І. Лісаневичем свідчить, що план споруди палацу та кошторис будівельним матеріалам були складені за розпорядженням та під контролем місцевого військово-поселеного керівництва [10, с. 688]. Дослідження архівних матеріалів показує, що в округах військового поселення 2-ї уланської дивізії у 1817 — на початку 1820-х не було власного архітектора, натомість при зведенні будівель, необхідних для військово-поселених потреб, запрошували губернського архітектора Чернишова та землеміра Мочульського [5, с. 36, 38]. Тому можливим є залучення їх до роботи також і над шляховим палацом у Чугуєві. Таким чином, однозначно встановити прізвище автора будівлі шляхового палацу чи зодчого, який керував її будівництвом, неможливо, проте цілком вірогідним можна вважати факт, що зведенням споруди займалися майстри зі Слобідсько-Української губернії.

Паралельно зі спорудженням будівлі відбувалися роботи з впорядкування території навколо палацу. Так, у березні 1819 р. Г. І. Лісаневичем було запрошено до Чугуєва садовника Бартельса, який працював у Імператорському харківському університеті. Бартельс мав розробити план саду та квітника, а також займатися роботами з їх облаштування [4, арк. 116]. К. К. Детлов, син К. Ф. Детлова — корпусного інженера, який мешкав і працював у Чугуєві з 1830 по 1840 рр., — згадував що до середини XIX ст. садок набув знаних розмірів, окрім того, ним відкривався ошатний краєвид на околиці міста, вкриті лісами та прорізані Сіверським Дінцем [6, с. 222]. Слід зазначити, що для розташування садка на схилі були штучно створені тераси та побудовані сходи, якими можна були спуститися до ріки. Окрім того, в період існування військового по-

селення шляховий палац був оточений парканом [3, с. 118]. Проте, на жаль, до сьогодні тераси та садок, як і паркан, не збереглися.

Шляховий палац становить собою прямокутну в плані одноповерхову дерев'яну будівлю, зовнішня площина стін якої отинькована. Слід зазначити, що архітектурне вирішення споруди є досить простим, зокрема єдиною прикрасою палацу слугує карниз, декорований дентикулами, — рядом невеликих прямокутних виступів. На полишеній архітектурного декору площині стін головного фасаду будівлі розміщується ряд вікон, симетрично розташованих відносно критого ганку, що виступає єдиним входом до шляхового палацу. Боківі фасади прикрашають трикутні фронтони, обрамлені карнизом, на яких розташовуються прямокутні слухові вікна. Слід зазначити, що архітектурне вирішення будівлі шляхового палацу збереглося майже без змін, проте його інтер'єр був втрачений, не збереглося дотепер і вмеблювання палацу. Так, будинок складається з шести кімнат площина стін та стелі яких була вкрита розписами, однак, як відзначають дослідники, оригінальні орнаменти періоду військових поселень у 1880-х були закриті іншими розписами. Окрім того, ще на початку ХХ ст. в палаці зберігалися зразки старовинних меблів з червоного дерева та дубу, деякі з них мали позолоту та різьблення, а також люстри та канделябри [14, с. 50]. Таким чином, шляховий палац у Чугуєві мав досить просте архітектурне вирішення, яке, втім, цілком відповідало вимогам пануючого в російській архітектурі початку ХІХ ст. стилю класицизм, відповідно до якого були зведені й інші споруди доби військових поселень.

Таким чином, шляховий палац у Чугуєві є досить цікавою пам'яткою доби, оскільки будівля була місцем зупинки російських імператорів, причому зберегла первісне призначення і після ліквідації військово-поселеної системи. Окрім того, в ХІХ ст. зведення шляхових палаців як окремого виду дорожніх споруд збереглося, головним чином, у військово-поселених округах. Побудований в перші роки існування Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії задля зупинки Олександра І 1820 р., будинок палацу має просту архітектуру, яка відповідала канонам класичного стилю.

Перспективи подальшого дослідження теми пов'язані з подальшим вивченням історії шляхового палацу, а саме після ліквідації Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії, зокрема встановлення особистостей, що зупинялися у будівлі, а також питань, пов'язаних з реконструкцією первісного інтер'єру.

1. Атлас статистический 4-х поселенных округов Новороссийского и 5-ти Киевского и Подольского военных поселений. — СПб., 1840.
2. Великий князь Николай Михайлович. Император Александр I: Опыт исторического исследования: В 2 т. — СПб., 1912. — Т. 2: Приложения.
3. Военно-статистическое обозрение Российской империи. — СПб., 1850. — Т. 12, ч. 1.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 3, оп. 32, спр. 257.
5. Там само. Оп. 35, спр. 97.
6. *Детлов К. К.* Инженер-генерал-майор К. Ф. Детлов: Очерк жизни и деятельности // Русская старина. — 1885. — № 1. — С. 219–244.
7. Дневник лейб-медика баронета Я. В. Вилле // Русская старина. — 1892. — Т. 73. — С. 69–80.
8. Наказ Управління культури і туризму Харківської облдержадміністрації від 20.12.2006 № 394.
9. *Никитенко А. В.* Моя повесть о самом себе и о том, чему свидетель в жизни был: В 3 т. — СПб., 1893. — Т. 1.
10. Письма графа Аракчеева к Г. И. Лисаневичу // Киевская старина. — 1884. — Т. X. — С. 673–692.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. — СПб., 1830. — Т. XXI.
12. Там само. — СПб., 1830. — Т. XXX.
13. Столетие военного министерства: 1802–1902. — СПб., 1902. — Т. VII, ч. I.
14. *Андрусенко Г. Б.* Архитектурные памятники Чугуева // Чугуев сквозь века. — X., 2001. — Вып. 1. — С. 43–59.
15. Архитектура гражданских и промышленных зданий: В 5 т. — М., 1984. — Т. 1.
16. *Бондаренко Б. А.* Військові поселення XIX ст. та їх архітектурні пам'ятки в Чугуєві // Український історичний журнал. — 1971. — № 1. — С. 105–106.
17. *Лукомский Г. К.* Памятники старинной архитектуры России в типах художественного строительства. — СПб., 1916.
18. *Никифорова Л. В.* Дворец в истории русской культуры: Опыт типологии. — М., 2006.

**Анотация.** Розглядаються архітектурні особливості будинку шляхового палацу в Чугуєві та процес зведення споруди в контексті знайомства з особливостями будівництва періоду військових поселень, а також в цілому загальноросійських тенденцій в архітектурі.

**Ключові слова:** військові поселення, шляховий палац, Чугуїв, будівництво.

**Аннотация.** Рассматриваются архитектурные особенности здания путевого дворца в Чугуеве и процесс возведения сооружения в контексте знакомства с особенностями строительства периода военных поселений, а также в целом общероссийских тенденций в архитектуре.

**Ключевые слова:** военные поселения, путевой дворец, Чугуев, строительство.

**Summary.** The architectural features of the travel palace in Chuguev and the process of the construction of the building, in the context of the research of the building period of military settlements as well as a whole trends of Russian architecture is discusses

**Keywords:** military settlements, the travel palace, Chuguev, construction.